

Jan Dezyderiusz Pol

Duszpasterstwo więzienne w Polsce w perspektywie 25 lat doświadczeń pastoralno-resocjalizacyjnych

Prison priesthood in Poland in the perspective of 25 year experience of pastoral and social reintegration

Przemiana ustrojowa w Polsce pod koniec lat 80. ub. wieku uruchomiła procesy, które znacząco zmieniły sposób funkcjonowania jednostek penitencjarnych. Opieka religijna, działania duszpasterskie skierowane do osób pozbawionych wolności oraz funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej od tego czasu stały się kolejnym środowiskiem dla duszpasterzy zajmujących się skazanymi oraz osobami, które w ramach swojego zatrudnienia i służby gwarantują prawidłowe wykonywanie kary pozbawienia wolności. Kara ta zazwyczaj powoduje zmianę i wywiera określone skutki w funkcjonowaniu więźnia i jego najbliższych. W tak odmiennej sytuacji życiowej opieka i działania pastoralne wydają się istotnym elementem wspierającym skazanego. Natomiast funkcjonariusze Służby Więziennej, wykonując swoją profesję, są narażeni także na konsekwencje wynikające z trudnej i obciążającej pracy w jednostkach penitencjarnych. Swoistość tych miejsc oraz określony sposób funkcjonowania osadzonych i funkcjonariuszy mogą być impulsem do tego, aby doskonalić i rozwijać to specyficzne duszpasterstwo.

Słowa kluczowe: kapłaństwo więzienne, kapelan więzienny, resocjalizacja penitencjarna, praktyki religijne, więzienne.

The author of the article describes the changes in the functioning of penitentiary institutions in Poland after the political changes in the late 80s of the last century. The consequence of these changes is taking wider pastoral care both of prisoners and employees of the Prison Service. The author points out organizational and legal changes including those that are related to the status of the prison chaplain and activity of secular

volunteers. He emphasizes that religious practices of prisoners can have positive and creative influence on their personality transformation.

Key words: prison priesthood, prison chaplain, penitentiary resocialization, religious practices, prison.

Duszpasterstwo więzienne w realiach polskich jednostek penitencjarnych

Duszpasterstwo, jako zorganizowana działalność realizująca zbawcze dzieło Chrystusa przez kerygmę Słowa Bożego, liturgię i posługę pasterską oraz świadectwo życia chrześcijańskiego, jest naturalną aktywnością we wspólnocie Kościoła. Pomimo wieloletnich przemian społecznych i kulturowych nieustannie zauważa się potrzebę działalności pastoralnej, odnoszącej się do poszczególnych grup zawodowych oraz ludzi, których należy wspierać. „Zróżnicowane sytuacje życia ludzi oraz różne uwarunkowania działalności Kościoła leżą u podstaw tworzenia różnych koncepcji duszpasterstwa”¹. W przypadku osób pozbawionych wolności oraz kadry Służby Więziennej możliwe jest objęcie duszpasterstwem zwyczajnym i nadzwyczajnym. Pierwsze odnosi się do ludzi przebywających poza zakładem karnym, tj. takich, jak większość wiernych, drugie natomiast do osób, które ze względu na warunki życia i szczególne potrzeby nie mają możliwości korzystania z duszpasterstwa zwyczajnego². Zrozumiałe jest zatem, że warunki pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz okoliczności przebywania osadzonych w jednostkach penitencjarnych kwalifikują obie grupy do organizowania dla nich konkretnej oferty pastoralnej na poziomie dostosowanym do potrzeb duchowych i możliwości percepcyjnych. W tak specyficznym miejscu jest to konieczne i uzasadnione. Określone warunki jednostek penitencjarnych, izolacja, skutki przebywania w odosobnieniu oraz deprywacja potrzeb powodują, że duszpasterstwo więzienne koncentruje się głównie na osobach pozbawionych wolności. Porządkując kwestie definicyjne, należy podkreślić, że duszpasterstwo więzienne to działalność ukierunkowana zdecydowanie na osadzonych.

¹ R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.), *Leksykon teologii pastoralnej*, Towarzystwo Naukowe KUL Jana Pawła II, Lublin 2006, s. 202.

² *Ibidem*, s. 209.

Kościół kieruje je do osób pozbawionych wolności przebywających w aresztach śledczych i zakładach karnych, tj. okresowo aresztowanych, więźniów młodocianych, pierwszy raz skazanych i recydywistów, a także osób realizujących programy terapeutyczne. Dla poprawności terminologicznej należy również doprecyzować stosowane powszechnie określenia związane z opisywanym zagadnieniem. W tym przypadku może wystąpić duże podobieństwo słowne i znaczeniowe używanych terminów. W literaturze przedmiotu oraz oficjalnych dokumentach i wypowiedziach znajdziemy następujące określenia: „kapelan więzienny”, „kapelan więziennictwa”, „duszpasterstwo więzienne”, „duszpasterz więziennictwa”, „duszpasterz więzienny”, „duszpasterska praca penitencjarna”³. Wyraźnie możemy tu zauważyć, że jedne terminy określają działania organizacyjne oraz odnoszą się do duszpasterstwa, czyli posługi i pracy z osobami pozbawionymi wolności oraz z funkcjonariuszami SW, inne natomiast koncentrują się na osadzonych. Dla nich bowiem obecność kapłana w więzieniu czy areszcie stwarza jedyną możliwość korzystania z opieki duszpasterskiej, zaś pracownicy SW, jeśli odczuwają taką potrzebę, mogą przede wszystkim uczestniczyć w praktykach religijnych po pracy, w swoich wspólnotach parafialnych. Kapelan pełniący posługę w więzieniu, znając specyfikę pracy SW oraz uwarunkowania związane z tą pracą, może z większym zrozumieniem odnieść się do duchowych potrzeb i problemów osób tam zatrudnionych. Można zatem zaryzykować doprecyzowanie terminologiczne, polegające na tym, że funkcja „kapelan więziennictwa” i „duszpasterz więziennictwa” uznane będą jako stanowisko, i będzie ono kojarzone z działalnością administracyjną i zarządzaniem w zakresie jaki będzie powierzony, natomiast określenie „kapelan więzienny” i „duszpasterz więzienny” będzie określało funkcję związaną z działalnością pastoralną, duszpasterską, katechetyczną i sakramentalną. Interdyscyplinarność, którą nacechowany jest proces naprawczy oraz procesy towarzyszące resocjalizacji, takie jak pryzonizacja, deprywacja

³ Zob. R. Kamiński, B. Drożdż (red.), *Duszpasterstwo specjalne*, Lublin 1998, 311-312; J.D. Pol, *Duszpasterska i charytatywna pomoc więźniom*, [w:] „Ateneum kapłańskie” 2006, 146(2006), z. 3 (583), s. 509-510; J.D. Pol, hasło: *więźniów duszpasterstwo*, [w:] *Leksykon teologii pastoralnej*, R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.), op. cit., s. 891; P. Wojtas, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, Lublin 2007, s. 16; J.D. Pol, *Więzienna szansa*, Warszawa 2008, s. 7; P. Wojtas, *Duszpasterstwo więziennictwa w Polsce dziś. Filozoficzno-pastoralne aspekty wykonania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Oblicza wykluczenia i marginalizacji społecznej*, A. Fidelus (red.), Warszawa 2011, s. 224-226; J. Nikołajew, *Duszpasterstwo więzienne, tradycje, teraźniejszość, perspektywy*, Polihymnia, Lublin 2009, s. 10; Oficjalna strona Konferencji Episkopatu Polski (KEP), <http://episkopat.pl/duszpasterstwa-krajowe-i-inne/#1448637949533-15042119-1486>, (dostęp: 26.10.2016).

potrzeb oraz inne konsekwencje przebywania w izolacji, powodują, że duszpasterstwo więzienne nieustannie stanowi wyzwanie dla kapłana i pomocników świeckich. Wymaga to także usankcjonowania i umocowania wykonywania określonej posługi w ramach prawnych i strukturze więziennictwa polskiego.

Duszpasterstwo więźniów od początków istnienia Kościoła należy integralnie do jego posłannictwa. Współcześnie w Polsce obejmuje się nim aresztowanych oraz osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych typu zamkniętego, półotwartego, otwartego, co realizowane jest w systemie zwykłym, terapeutycznym oraz programowanego oddziaływania⁴. Od początku nowej rzeczywistości politycznej i społecznej, czyli od lat 80., pojawiła się możliwość realizacji prawa do praktyk religijnych w więzieniach i aresztach śledczych oraz w miarę systematyczna praca duszpasterska⁵. Na tej podstawie biskupi mieli prawo wyznaczać duchownych, którzy w miejscach odosobnienia mogli sprawować sakramenty, odprawiać mszę św. i stopniowo organizować opiekę duszpasterską nad osadzonymi. Tak więc od 17 września 1981 r., kiedy to ukazało się zarządzenie ministra sprawiedliwości, nastąpiła zmiana sytuacji duszpasterstwa więziennego. Proboszczowie parafii, na terenie których były zakłady karne, rozpoczęli organizację opieki duszpasterskiej skoncentrowanej na więźniach. Powołano wówczas – co prawda – kapelanów zajmujących się osadzonymi, ale ich zaangażowanie było równoległe z duszpasterstwem parafialnym. Tak wyglądała organizacja duszpasterstwa w 130 jednostkach penitencjarnych.

Zmiana rokująca pewną stabilność w zakresie pastoralnej aktywności na rzecz osadzonych nastąpiła od 1 września 1987 r. Wtedy Episkopat Polski ustanowił urząd Naczelnego Kapelana Więziennictwa, który

⁴ Zob. art. 70, 81, *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557).

⁵ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17.09.1981 r. (niepublikowane). Po II wojnie światowej nawiązano do tradycji sprzed 1939 r. i do połowy 1945 r. odprawiano nabożeństwa i udzielano sakramentów. Jednak w następnych latach sukcesywnie ograniczano zaangażowanie duchownych. Zakazywano posługi i spotkań zbiorowych, zwiększała się liczba więźniów politycznych, a mimo to eliminowano kapelanów zakonnych, i jeśli umożliwiano posługę, to tylko w celi więziennej. W lutym 1946 r. postanowieniem II Ogólnokrajowego Zjazdu Naczelników Więzień i Komendantów Obozów zamknięto kaplice i ograniczono odprawianie nabożeństw. W latach powojennych liczni duchowni, którzy sami byli więźniami i pozbawiono ich praw, mieli odwagę na realizowanie posługi religijnej wobec współosadzonych. Od 1956 r. więziennictwo podlegało Ministerstwu Sprawiedliwości, i mimo zawartych kolejnych porozumień stopniowo eliminowano możliwość posługi duszpasterskiej. Stan ten trwał do końca lat 70.; więcej: Z. Lasocik, *Praktyki religijne więźniów*, Warszawa 1993, K. Bedyński, *Duszpasterstwo więzienne w Polsce – zarys historyczny*, Warszawa 1994; J. de Michelis, *Opieka duszpasterska nad osobami pozbawionymi wolności*, [w:] *Udział osób duchownych w realizacji sprawiedliwości naprawczej i wykonywaniu kar kryminalnych*, Warszawa 2004; J. Nikołajew, *Duszpasterstwo więzienne, tradycje, teraźniejszość, perspektywy*, Lublin 2009.

formalnie rozpoczął działalność od 1 listopada 1990 r.⁶ Równolegle budowano struktury oraz zwiększały się możliwości i zaangażowanie innych osób niż duchowni. Zmiana realiów politycznych oraz stopniowa liberalizacja wykonywania kary pozbawienia wolności pozwalała na wprowadzanie w sposób formalny kapłanów, siostr zakonnych, katechetów świeckich i wolontariuszy do miejsc odosobnienia. Kolejne rozwiązania prawne pozwalały na regularną i systematyczną pracę z więźniami. Równolegle z aktywnością księży rozwijano w naszym kraju możliwości wsparcia katolickich kapelanów więziennych przez osoby świeckie. Z czasem przybrało to sformalizowaną strukturę pod nazwą „Bractwo Węzienne”.

Duszpasterstwo więzienne w Polsce po zmianach ustrojowych zainteresowane było także kontaktami i wymianą doświadczeń na forum międzynarodowym. Naczelny Kapelan Więziennictwa, ks. dr Jan Sikorski, po raz pierwszy uczestniczył w Wiedniu w 1987 r. w spotkaniu International Commission of Catholic Prison Pastoral Care (ICPPC) – Międzynarodowa Komisja Katolickiego Duszpasterstwa Więziennego. Ks. dr Paweł Wojtas, który sprawował funkcję Naczelnego Kapelana Więziennictwa w Polsce od 2001 r., od wielu lat był również zaangażowany formalnie w struktury ICCPPC. Organizacja ta gromadzi naczelników katolickich kapelanów więziennictwa wszystkich krajów świata. W strukturach tych polscy księża jako pierwsi reprezentowali kraje tzw. dawnego bloku wschodniego. Natomiast świeccy wolontariusze (obecnie działający pod auspicjami „Bractwa Węziennego”) od 1992 r. uczestniczyli w spotkaniach Prison Fellowship International (PFI)⁷. „Działania kapelanów i naszych świeckich ewangelizatorów zyskały uznanie w oczach więzienniczych władz krajowych i międzynarodowych. Świadczy o tym fakt, że w 1993 r. Rada Europy zorganizowała w Polsce Międzynarodowe seminarium na temat posług religijnych w więzieniach”⁸. W roku 2016 Stowarzyszenie „Bractwo Węzienne” zostało rozwiązane i chwilowo nie

⁶ Zob. J. Nikołajew, *Duszpasterstwo więzienne*, ibidem, s. 33.

⁷ Prison Fellowship International (PFI) „... skupia niezależne, religijne i narodowe wspólnoty więzienne, zajmujące się ewangelizacją i innymi formami pomocy więźniom, ich rodzinom, a pośrednio – społeczeństwu”. Za religijną podstawę swego działania PFI przyjmuje prawdy dogmatyczne zawarte w Credo Nicejskim. Każde afiliowane bractwo należące do tego stowarzyszenia zachowuje swą tożsamość wyznaniową, narodową i kulturową, a korzysta z pomocy i współpracy stowarzyszenia, w zależności od potrzeb i warunków”, *Więziennictwo w świetle praw człowieka*, Kule k/Częstochowy 1993 r. (materiały seminaryjne), s. 40; zob. też <https://pfi.org/>. Polskie duszpasterstwo więzienne utrzymuje także kontakt z International Prison Chaplains Association (IPCA). Jest to stowarzyszenie protestanckich kapelanów więziennych.

⁸ J. Sikorski, *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] J. Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 43.

powołano struktury o takim samym zasięgu, gromadzącego wolontariuszy, którzy podejmowałiby aktywność w tym zakresie.

Perspektywa już ponad 20 lat pokazuje, ile zmian dokonano, aby duszpasterstwo, prowadzone w tak specyficznych miejscach, jak więzienia i areszty, nabrało odpowiedniej formy i stanowiło właściwie skorelowane działania i propozycje, którymi obejmuje się osadzonych. Aby tego dokonać, należało uczynić odpowiednie zmiany na poziomie legislacji i organizacji porządku, uwzględniającego potrzeby duszpasterzy i świeckich ewangelizatorów oraz osób osadzonych i pracowników Służby Więziennej. Po przyjęciu tzw. pakietu ustaw wyznaniowych z 17 maja 1989 r., rozpoczęto stopniowo przygotowanie do kolejnych etapów funkcjonowania duszpasterstwa więziennego. W regulacjach tych uwzględniono gwarancję wolności sumienia i wyznania, stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, a także ubezpieczenia społecznego duchownych. Oznaczało to również potwierdzenie potrzeby i możliwości stałej obecności pastoralnej Kościoła w miejscach izolacji⁹. Wykaz zasadniczych aktów prawnych, obecnie obowiązujących i regulujących kwestię praktyk religijnych, obejmuje: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 5 listopada 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych (Dz. U. z 1998 r. nr 139, poz. 904), Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. nr 159, poz. 1546), umowę o wykonywanie posług religijnych. Kwestie praktyk religijnych były także wymienione w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 2 maja 1989 r., jako prawo skazanego podczas odbywania kary pozbawienia wolności (§ 9 ust. 1 i 2). Inne wspólnoty religijne i związki wyznaniowe działają na podstawie odrębnych przepisów¹⁰. Wymienione regulacje oparte są o akty prawne, które nakładają na administrację jednostek penitencjarnych określone

⁹ Konstytucja RP zawiera prawo wyznaniowe w artykułach 25 i 53. Natomiast proces normalizacji w stosunkach Państwo – Kościół utrwalony został przez podpisanie (28.07.1993 r.) i ratyfikację (23.02.1998 r.) konkordatu oraz uchwalenie Konstytucji z 2.04.1997 r. Art. 17 dotyczy gwarancji opieki duszpasterskiej w więzieniu. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie 28.07.1993 r. (Dz. U. z 1998 r. nr 51, poz. 318).

¹⁰ Chodzi tu o ustawy o stosunku Państwa do: Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w RP, Kościoła Polskokatolickiego, Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP, Kościoła Zielonoświątkowego w RP, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP, Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP, Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w RP, Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, Kościoła Katolickiego Mariawitów w RP, gmin wyznaniowych żydowskich.

obowiązki. W nawiązaniu do standardów międzynarodowych, warto tu wskazać art. 25 Konstytucji RP, art. 18 Powszechnej deklaracji praw człowieka, reguły 41 i 42 wzorcowych Reguł minimum postępowania z więźniami oraz Europejskie Reguły Więzienne¹¹.

Stopniowo w architekturze zakładów karnych przywracano dawne kaplice lub tworzone nowe. W latach 1989-1990 funkcjonują w trzech zakładach karnych (Iława, Chełm, Wronki). Wraz ze zmianami politycznymi w kolejnych jednostkach penitencjarnych powstają nowe kaplice. Z racji wielowyznaniowości osadzonych kaplice te mają często charakter ekumeniczny, co pozwala na wspólne korzystanie z tych obiektów do celów sakralnych.

Z biegiem czasu całość działań została dopełniona nową sytuacją kadrową. Pierwsze regulacje zatrudnienia były związane ze szczeblem centralnym, a potem stopniowo dochodziło do stabilizacji w poszczególnych jednostkach. Kapłani, którzy zostali kapelanami więziennymi, początkowo, podobnie jak katecheci szkolni, zatrudniani byli nieodpłatnie. Pracowali duszpastersko w więzieniach na mocy skierowania biskupa i porozumienia zawartego z naczelnikiem więzienia. Stopniowo sytuacja ta ulegała zmianie. Kolejni księża podejmowali posługę, a ich przygotowanie specjalistyczne było prowadzone rokrocznie podczas rekolekcji połączonych ze szkoleniem. Służba Więzienna dokładała starań, aby duchowni prawidłowo funkcjonowali w miejscach izolacji, przestrzegając określonych regulaminów i zasad. Od 1992 r. kapelan zobowiązywał się, w porozumieniu, pod rygorem rozwiązania i wykluczenia z posługi, do przestrzegania przepisów więziennych i porządku obowiązującego w jednostkach¹². Rozwiązania te były dopełnieniem podpisanego w 1993 r. konkordatu, w którym art. 17 zobowiązywał rząd polski do zapewnienia możliwości praktyk religijnych osobom przebywającym w jednostkach penitencjarnych¹³.

¹¹ Zob. Konstytucja RP z 2.04.1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483); Powszechna deklaracja praw człowieka – zbiór praw człowieka i zasad ich stosowania uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją 217/III A 10.12.1948 r.; wzorcowe Reguły minimum postępowania z więźniami, [w:] „Archiwum Kryminologii” 1989, t. XVI, s. 277-300; Europejskie Reguły Więzienne przyjęte przez Komitet Ministrów 11.01.2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów.

¹² Regulacje te były zapisane w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 5.11.1998 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych (Dz. U. nr 139, poz. 904), a zmienione Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 2.09.2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. nr 159, poz. 1546).

¹³ Zob. art. 17 konkordatu (Dz. U. nr 51, poz. 318).

Po roku 1998 możliwości sprawowania praktyk religijnych utrwaliły się i kapelani już nie mieli obowiązku zapoznawania się z zasadami wykonywania kary pozbawienia wolności. Niekiedy, gdy zdarzało się naruszenie przepisów i regulaminów więziennych, sankcją było cofnięcie zgody na wejście. Odnosiło się to, zarówno do kapelana, jak i osób, które wspierały go w posłudze jako katecheci świeccy. Przytaczane rozwiązania prawne utwierdziły praktykę i sposób funkcjonowania w tych specyficznych miejscach i warunkach.

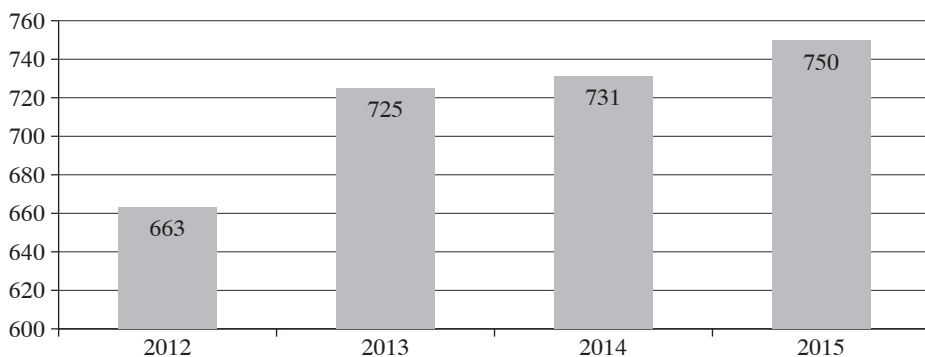
Formalnym dopełnieniem kwestii duszpasterstwa w zakładach karnych i aresztach śledczych powinno być zatwierdzenie statusu kapelana więziennego. Dokument taki został złożony w Konferencji Episkopatu Polski i zakładał, że:

- duszpasterstwo więzienne jest posługą, która jest w pełni legalna w zakładach karnych na podstawie konkordatu i innych stosownych rozporządzeń prawnych,
- duszpasterstwo więzienne może obejmować pracowników Służby Więziennej,
- za duszpasterstwo więzienne odpowiada Krajowy Duszpasterz Więziennictwa, zwany w nomenklaturze państwowej Naczelnym Kapelanem Więziennictwa,
- duszpasterstwo więzienne jest niezależne od władz państwowych, ale uwzględnia przepisy stanowiące o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i aresztu śledczego,
- krajowy koordynator duszpasterstwa więziennego powoływany jest przez Konferencję Episkopatu Polski,
- struktura duszpasterstwa więziennego przewiduje powołanie Diecezjalnego Kapelana Więziennictwa,
- mianowanie kapelana konkretnego zakładu karnego należy do biskupa diecezjalnego,
- obowiązki kapelana więziennego reguluje umowa zawarta między dyrektorem jednostki penitencjarnej a kapelanem,
- istnieje możliwość pełnienia posługi w więzieniu za wynagrodzeniem,
- w duszpasterstwie więziennym mogą uczestniczyć osoby świeckie,
- duszpasterstwo więzienne współpracuje z grupami modlitewnymi, „Bractwem Więziennym”, fundacjami i stowarzyszeniami,

- budżet CZSW przewiduje wydatki ponoszone przez duszpasterstwo więzienne¹⁴.

Konsultacje nad statutem prowadzone były kilka lat temu i nadal nie został on formalnie zatwierdzony. Przeszkodą było m.in. to, że wspólnota duchownych prawosławnych i luteranów nie wypracowała swojego stanowiska w tym zakresie¹⁵. Kolejny powód związany jest ze stopniowym zatrudnieniem etatowym kapelanów więziennych. Proces ten nadal nie jest zakończony i wymaga wypracowania kolejnego stanowiska zainteresowanych stron. Dokument ten wymaga zatem aktualizacji i dostosowania do teraźniejszych rozwiązań.

Wykres 1. Liczba wszystkich duchownych pełniących posługę w jednostkach penitencjarnych (różne wyznania)

Źródło: materiały CZSW prezentowane podczas szkolenia kapelanów więziennych w 2016 r.

¹⁴ Fragment projektu statutu duszpasterstwa więziennictwa Kościoła Rzymskokatolickiego w RP z lat 90., [w:] J.D. Pol, *Więzienna szansa*, Warszawa 2008, s. 59.

¹⁵ Więcej o ewangelickim duszpasterstwie więziennym oraz duszpasterstwie więziennym Kościoła Greckokatolickiego w RP i programach przygotowywanych przez te środowiska prezentują wybrane strony internetowe, zob. <http://www.edwi.pl/>, <http://kapelanismwgrkat.blogspot.com/2009/10/powojenne-duszpasterstwo-wiezienne.html>, <http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/news,22471,program-duszpastersko---.html>

Formy aktywności pastoralnej w jednostkach penitencjarnych

Od lat dziewięćdziesiątych próbowano znaleźć właściwą formułę dla duszpasterstwa więziennego, tym bardziej, że w latach poprzednich była to posługa podlegająca swoistej „reglamentacji”. Przełom dla działalności duszpasterskiej miał miejsce po 1989 r. Od tego czasu w każdym zakładzie karnym i areszcie śledczym był ksiądz. Znamienne słowa padły z ust ówczesnego dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych Pawła Moczydłowskiego: „Oto Kościół wchodzi dziś na trwałe do więziennictwa. Nie możemy bowiem wyobrazić sobie nowego więziennictwa bez obecności w nim Kościoła i jego nauki moralnej. Represję ma zastąpić – sprawiedliwość, nienawiść – humanizm i dobre słowo, w tym ewangeliczne”¹⁶. Rozwiązania prawne oraz takie postawienie sprawy przez dyrektora generalnego pozwalało na podjęcie szerokiej aktywności w ramach pracy duszpasterskiej. Zapoczątkowało to ogrom dyskusji, konferencji naukowych, spotkań praktyków i teoretyków, realizacji procesów naprawczych, readaptacyjnych i resocjalizacyjnych. Podjęto próbę wypracowania stanowiska i metod efektywnej ewangelizacji w realiach zakładów karnych i aresztów śledczych.

Na ile religijne/pastoralne oddziaływanie może i powinno być zestawione z procesem resocjalizacji, realizowanym wobec osadzonych podczas wykonywania kary pozbawienia wolności, będzie wskazane w kolejnej części opracowania.

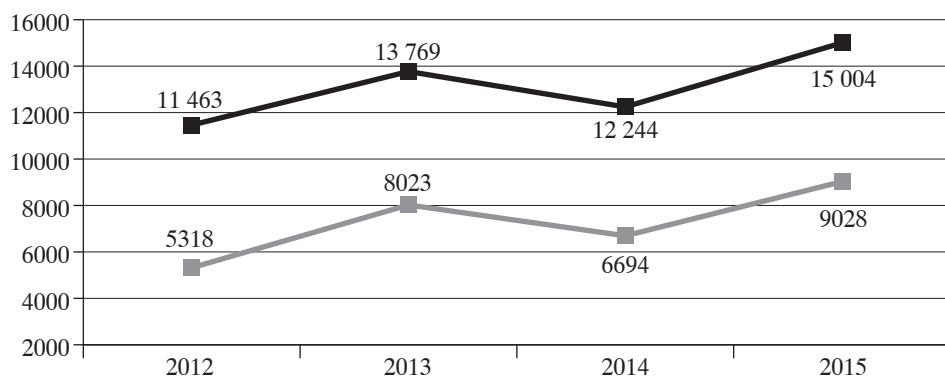
W zróżnicowanej działalności kapelanów więziennych można dostrzec podział na:

- realizację obowiązków stricte duszpasterskich,
- zajęcia zbieżne z oddziaływaniem resocjalizacyjno-korekcyjnym,
- pozareligijne działania integrujące i wspierające codzienne funkcjonowanie osób osadzonych i pracujących w jednostkach penitencjarnych¹⁷.

¹⁶ Wystąpienie dyrektora CZZZK P. Moczydłowskiego podczas uroczystości poświęcenia kaplicy więziennej w Chełmie w czerwcu 1990 r., zob. S. Harasiuk, *Czy tylko kraty*, „Wokanda” 1990 nr 16, s. 5.

¹⁷ Zob. J. Nikołajew, *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce, prezentacja badań własnych*, [w:] „Teologia w Polsce” 2009, nr 3.1, s. 153, <http://www.dogmatyka.pl/TwP/index.php?numer=3,1&str=153-163> (dostęp: 29.10.2016).

Wykres 2. Liczba skazanych korzystających z sakramentów i różnych form katechizacji (różne wyznania)

Popowo 18 października 2016 r.

Źródło: materiały CZSW prezentowane podczas szkolenia kapelanów więziennych.

Oczywiste jest, że praca pastoralna w takim miejscu jak areszt śledczy, zakład karny czy oddział zewnętrzny, koncentruje się na osadzonych, ponieważ nie mają oni innej możliwości korzystania z posługi księdza. Pracownicy Służby Więziennej (bez względu na wyznanie i stosunek do religii) w czasie wykonywania czynności służbowych nie mają możliwości skorzystania z posługi duszpasterskiej, ale jeśli w innych okolicznościach zwracają się do kapelana, może on być do ich dyspozycji, mogą korzystać z jego obecności, kompetencji. Propozycje duszpasterskie dla nich z reguły przeniesione są poza więzienie i najczęściej odbywają się w parafiach zamieszkania. Pracownicy Służby Więziennej mogą skorzystać z oferty spotkań kierowanych i organizowanych specjalnie dla nich poza miejscem zatrudnienia¹⁸.

Obowiązujące obecnie rozwiązania prawne zezwalają na realizację wielu form aktywności duszpasterskiej kapelanów i wolontariuszy świeckich w jednostkach penitencjarnych¹⁹. Najbardziej istotną, z racji osobistego uczestnictwa oraz doświadczenia religijnego, związanego z bezpośrednią

¹⁸ Przykładem są organizowane corocznie pielgrzymki funkcjonariuszy SW na Jasną Górę w Częstochowie, a także ich prywatne uczestnictwo w praktykach religijnych w miejscach zamieszkania.

¹⁹ Zob. J.D. Pol, „Bractwo Więzienne” w Polsce jako forma działania wolontariatu wśród więźniów, www.jandezyderiuszpol.pl (dostęp: 5.02.2015), a także: *Możliwości wolontariatu w aresztach i zakładach karnych*, T. Kamiński, A. Czarnocki, J.D. Pol (red.), [w:] „Roczniki Naukowe Caritas” 2001, R. 5.2001.

relacją z Bogiem, jest msza św. W większości jednostek penitencjarnych, jeśli nie zabraniają tego procedury i regulaminy, można gromadzić osadzonych w kaplicy na liturgię eucharystyczną, która jest istotą życia religijnego katolików. Inne sakramenty, które są ważnym doświadczeniem inicjującym albo podtrzymującym życie religijne, jak na przykład chrzest, bierzmowanie, albo sakramenty pojednania, chorych, małżeństwa, stają się dla wielu osób pozbawionych wolności impulsem do przemiany albo ważnym elementem religijnej odnowy życia. Z pewnej praktyki kapelanów więziennych oraz z racji sposobu funkcjonowania wielu osadzonych, zanim trafili do więzienia, wynika, że najczęściej są zaniedbani religijnie. Często spowodowane jest to oddaleniem od wspólnoty Kościoła oraz zaniechaniem praktyk religijnych. Właściwym zatem uzupełnieniem oddziaływania sakramentalnego są katechezy, nabożeństwa i spotkania modlitewne skoncentrowane na Piśmie św., albo na zagadnieniach katechizmowych. Kościół katolicki obejmuje swoją działalnością wszystkie jednostki penitencjarne²⁰. Katalog propozycji i pomysłów oddziaływania pastoralnego jest podobny do tego, który jest realizowany w parafiach, i wynika on najczęściej z aktywności duszpasterskiej księdza i osób, które go wspierają, a także jest zależny od tego, czy jest to podstawowe i jedyne miejsce pracy kapłana. Czynnikiemami wynikającymi z kkw i wpływającymi na możliwości pastoralne są: typ i rodzaj zakładu karnego, system wykonywania kary pozbawienia wolności oraz grupa, do której zakwalifikowano osadzonego. „Skazany odbywa karę we właściwym ze względu na rodzaj, typ, system wykonywania kary lub zabezpieczenie zakładzie karnym”²¹. Skutkuje to określonymi możliwościami aktywności. Wśród nich można wskazać: mszę św. w niedzielę i dni powszednie, sakrament pokuty, adoracje Najśw. Sakramentu, katechezę dla grup, przygotowania do sakramentu chrztu, bierzmowania, małżeństwa, rozmowy i spotkania indywidualne oraz spotkania poza liturgią, nieformalne, w miejscach do tego wyznaczonych. Oddziaływanie duszpasterskie uzupełniają także projekcje filmów, audycje prowadzone przez radiowęzeł, spotkania formacyjne i edukacyjne

²⁰ Art. 69: „Karę pozbawienia wolności wykonuje się, z zastrzeżeniem art. 87 § 4, w następujących rodzajach zakładów karnych:

- 1) zakładach karnych dla młodocianych,
- 2) zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy,
- 3) zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych,
- 4) zakładach karnych dla odbywających karę aresztu wojskowego”, kkw (op. cit.).

²¹ Art. 100 § 1 kkw. Szczegółowo ujmuje to kkw w art. od 81 do 98. W aresztach śledczych, ze względu na tzw. „dobro śledztwa”, przestrzega się izolacji między osadzonymi. Postępowanie wobec nich oraz stopień izolacji jest realizowany na podstawie kkw oraz regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania.

oraz spotkania z osobami, które dzielą się doświadczeniem wiary i przynależnością do grup preferujących określoną duchowość. Jeśli jest to możliwe, realizuje się także formy bardziej zaawansowane, tj. pielgrzymki i wyjazdy, wigilijne spotkania bożonarodzeniowe, uczestnictwo w procesji Bożego Ciała. Inicjatywy kapelanów obejmują także spotkania i imprezy, które nie mają *stricte* charakteru religijnego. Można do nich zaliczyć spotkania z rodzinami osadzonych z racji świąt oraz inicjatywy wymagające większego zaangażowania. Kapelani angażują się także w organizację pomocy postpenitencjarnej i odpowiadają za turnieje piłki nożnej, letnią olimpiadę sportową, spływ kajakowy, a także prowadzenie biblioteki z literaturą religijną, prowadzenie chóru, naukę języków obcych, obsługi komputera, gry na instrumentach i wyjścia na basen miejski oraz za spotkania edukacyjne w szkołach, w ramach lekcji wychowawczych, i udział w akcjach charytatywnych na rzecz osób niepełnosprawnych i chorych²². Tak rozumiane duszpasterstwo i wsparcie zapewne przekracza klasyczną posługę kapłana, ale wraz z rosnącym doświadczeniem poszczególnych kapelanów praca ta ewoluuje i w nowych formach staje się szansą na lepszy kontakt i wzbudzenie wzajemnego zaufania²³.

Konsekwencją kary pozbawienia wolności jest izolacja. W tym czasie może dojść u uwięzionych do określonych przemian osobowościowych wywołanych na przykład syndromem przyzonizacji czy deprivacją potrzeb. Na procesy te może nałożyć się wiele innych, często indywidualnych sytuacji, które mają ogromne znaczenie dla pracy duszpasterskiej i resocjalizacyjnej. Należy mieć jednak świadomość, że osadzeni niejednokrotnie są zaniedbani religijnie, prezentują niską świadomość przynależności do wspólnoty Kościoła i okazują znikome zaangażowanie w praktyki religijne. Uzależnione jest to często od środowiska, z którego się wywodzą oraz od dokonanych indywidualnych wyborów drogi życiowej. Zauważyć należy także kwestię oddziaływania podkultury przestępczej i swoisty konflikt norm tzw. drugiego życia i zasad wynikających z religijności i przestrzegania Dekalogu. W badaniach naukowych nad populacją osadzonych nierozstrzygniętym problemem pozostaje oszacowanie liczby

²² Zob. Duszpasterstwo i praca kapelana w Zakładzie karnym w Gdańsku-Przeróbce, <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-szluzby-wieziennej-gdansk/zaklad-karny-gdansk-przerobka/news,995,duszpasterstwo-i-praca.html> (dostęp: 29.01.2015). I. Józefiak, *Porozmawiajmy o księżach*, <http://www.katolik.pl/839,416.druk?s=1> (dostęp: 28.10.2016). Więcej inicjatyw opisuje: J. Nikolajew, *Duszpasterstwo więzienne*, op.cit., s. 38-39.

²³ Zob. K. Tyberski, *Posługa duszpasterska w ZK w Ilawie*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, Lublin 2007, s. 218-225.

osób, które faktycznie zainteresowane są praktykami religijnymi i swoim rozwojem duchowym. Te dwie kwestie oraz badania socjologów religii i teologów na temat religijności osadzonych stanowią nadal pole dla eksploracji naukowych.

W oddziaływaniu pastoralnym wobec więźniów można wskazać następujące priorytety. Należy:

- wzbudzić w osadzonym chęć zmiany i zaangażowania osobistego w życie religijne (internalizacja normy moralnej),
- umacniać wytrwałość nawrócenia i poprawy („Pan mówi nam: «Ja ci przebaczam. Ale teraz chodź ze Mną»”)²⁴,
- umożliwić bądź podtrzymać stałą, indywidualną i wspólnotową możliwość dojrzewania w sferze życia religijnego (budowanie świadomości przynależności do Kościoła),
- podkreślać wartość więzi z rodziną, która pozostała na wolności (rozumienie winy, jeśli była, przebaczenie i odnowienie relacji),
- budzić świadomość sprawiedliwości naprawczej i życia zgodnego z oczekiwaniami społecznymi (uświadomienie konieczności przestrzegania prawa),
- zachęcać do podejmowania edukacji i zatrudnienia podczas odbywania kary pozbawienia wolności (edukacja i praca jako szansa na odbudowanie poczucia własnej wartości i odbudowę statusu społecznego i rodzinnego).

Religia i resocjalizacja w procesach naprawczych

Wykonywanie kary pozbawienia wolności, zgodnie z kodeksem karnym wykonawczym, „... ma na celu wzbudzenie w skazanym woli kształtowania jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego (...) i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”²⁵. Resocjalizacja skazanych oraz działania readaptacyjne wprowadzane i podejmowane w więzieniach zakładają przewagę walorów naprawczych. W zakładach karnych typu zamkniętego, otwartego i półotwartego, w określony sposób

²⁴ Przemówienie Papieża Franciszka podczas wizyty w Zakładzie Karnym w Castrovillari, *Potrzebna jest rzeczywista reintegracja skazanego*, <http://kosciol.wiara.pl/doc/2058671.Franciszek-w-kalabryjskim-wiezieniu> (dostęp: 4.11.2016).

²⁵ Art. 53 § 1 kkw oraz art. 67 § 1 kkw.

realizują założenia naprawcze i readaptacyjne. Można tego dokonywać w oparciu o przepisy i programy realizowane w jednostkach penitencjarnych, gdzie próbuje się nieustannie dobierać optymalne rozwiązania służące resocjalizacji. Czy zatem stosowne jest, aby „sakralizować” resocjalizację, czy raczej należy zupełnie pozbawiać ją aspektów związanych z religijnością? Odpowiedź na to pytanie zakłada otwartość na różnorakie argumenty. „Transmisja wiary i religijności w codzienność więźnia, odzwierciedlona w subtelności spotkania (uwarunkowana odwołaniem do religijnej i moralnej wrażliwości) (...) staje się jedną z bardziej wiarygodnych i prawdziwych gwarancji skuteczności działania rozumianego jako pozytywny wpływ na więźnia”²⁶. Czy religia może resocjalizować? „Religia ma wartość terapeutyczną, przyczynia się do rozwoju (...) oraz jest pomocna w procesie samourzeczywistnienia”²⁷. Według G.W. Allporta, religia chroni człowieka przed lękiem, zwątpieniem i rozpaczą, jak również daje pewną perspektywę, dzięki której osoba może na kolejnych etapach rozwoju uchwycić poprawny związek między sobą a całością bytu. Stwierdzenia te mogą więc usprawiedliwiać korelację odmiennych dziedzin oddziałujących na człowieka. „Człowiek bez religii nie byłby już człowiekiem”²⁸.

Społeczeństwo przekazuje osoby pozbawione wolności instytucjom naprawczym niejako w „depozyt”. Po odbyciu kary wracają one do swoich środowisk, i oczekiwania społeczne koncentrują się wówczas na tym, czy resocjalizacja przyniosła spodziewane efekty.

„Więzienia to także miejsca, w których występuje swoiste połączenie sacrum i profanum. Religia sytuuje się w „profanum” jako uzupełnienie „świeckich” metod działania. W sytuacji izolacji więziennej mamy więc do czynienia ze spotkaniem skrajnie odmiennych instytucji, jakie stanowią Kościół i więzienie. I choć cele „operacyjne” każdej z nich nieco się różnią (Kościół – głosi wybaczenie, więzienie – egzekwuje karę), cel główny, jakim jest naprawa moralna skazanego, prowadzi do ich zjednoczenia. Intencją autora jest obiektywna ocena uzasadnionego współistnienia tak różnych „porządków” i procedur, które mają wpływ na człowieka podlegającego procesom naprawczym. Każda z wymienionych instytucji szanuje reguły tej drugiej... Tak więc Kościół nie neguje kary państwowej. (Kto przewinił – podlega karze; miłosierdzie Kościoła ustępuje niejako

²⁶ M. Kuć, *Duszpasterstwo więzienne a indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, J. Świtka, M. Kuć (red.), Lublin 2007, s. 136.

²⁷ E. Fromm, *Szkice z psychologii religii*, Warszawa 1968, s. 58.

²⁸ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, Warszawa 1988, s. 46.

na rzecz sprawiedliwości społecznej). I analogicznie (abstrahując od historycznych amplitud w tej materii) można stwierdzić, że osoby poddane izolacji penitencjarnej mają ze strony instytucji świeckich zapewnione możliwości realizacji prawa do praktyk religijnych²⁹. Szczególnie brzmia zatem słowa Jana Pawła II wypowiedziane w rzymskim więzieniu „Regina Caeli”: „Nawet tam, gdzie ludzie są zamknięci za bramami więzień, zgodnie z logiką niezbędną przecież ludzkiej sprawiedliwości, musi tchnąć Duch Chrystusa Odkupiciela świata. Kara bowiem nie może być jedynie formą odpłaty, ani tym bardziej przybierać kształtu społecznego odwetu czy zinstytucjonalizowanej zemsty. Kara i więzienie mają sens wówczas, gdy potwierdzając zasady sprawiedliwości i zapobiegając przestępczości służą zarazem odnowie człowieka, dając tym, którzy popełnili błąd, możliwość zastanowienia się i odmiany życia, aby mogli włączyć się na nowo w życie społeczeństwa jako jego pełnoprawni członkowie. (...) To, co dla mnie jest niemożliwe, mogą uczynić wasi kapelani, którzy towarzyszą wam w imię Chrystusa. Także dzięki ich pomocy więzienie może stać się miejscem bardziej ludzkim i wzbogacić się o wymiar duchowy, który ma niezwykle doniosłe znaczenie dla waszego życia. Wymiar ten to propozycja, której przyjęcie jest sprawą wolnej woli każdego z was. Należy go uważać za istotny element koncepcji kary więzienia lepiej odpowiadającej godności człowieka³⁰. Od początku przemian polityczno-społecznych lat 90., w naszym kraju zauważa się, także u penitencjarystów, wzrost akceptacji idei religijnych jako składnika wspomagającego proces naprawczy. Nie traktuje się tego jako element zastępujący resocjalizację, ale jako wzmocnienie osobowości i moralności wypływającej z religii. Z niej wynika wpływ na kształtowanie wielu pozytywnych cech, do których można zaliczyć zachowania prospołeczne, empatię oraz internalizację normy moralnej³¹. Oddziaływanie duszpasterstwa ukierunkowanego na osoby pozbawione wolności oraz inne inicjatywy, które są realizowane z inwencji kapelana, mogą uzupełnić i rekompensować mankamenty procesu resocjalizacji prowadzonego w miejscach izolacji³².

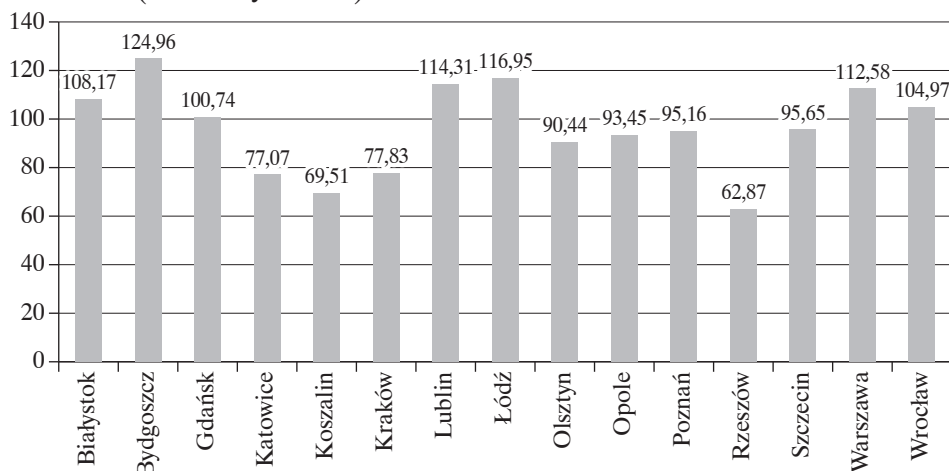
²⁹ J.D. Pol, *Czy religia jest w więzieniu potrzebna?*, [w:] *Religia w procesie resocjalizacji*, P. Gołdyn (red.), Konin 2010, s. 46-55.

³⁰ Jan Paweł II, *Więzienie ma sens, gdy służy odnowie człowieka* (homilia wygłoszona w 2000 roku), http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/wiezienie_09072000.html, (3.10.2016).

³¹ Zob. J. Skrzypczak, *Typ religijności więźniów a ich postawy moralne i poczucie winy*, [w:] *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1997, nr 16-17, s. 71.

³² Zob. J. Nikołajew, *Opieka religijna w więzieniu*, [w:] *Nauczanie Jana Pawła II do więźniów i służb penitencjarnych*, J. Świtka, M. Kuć (red.), Lublin 2006, s. 10.

Wykres 3. Liczba skazanych przypadających na jednego duchownego wg. 15 OISW (różne wyznania)

Popowo 18 października 2016 r.

Źródło: materiały CZSW prezentowane podczas szkolenia kapelanów więziennych.

Jak wykazują autorzy zajmujący się omawianą problematyką, warto podkreślić, że: „...doświadczenie religijne, przyjmowane wartości, postawa religijna człowieka mają konstruktywny i twórczy wpływ na tworzenie się zdrowej osobowości. Osoby o niskiej intensywności doświadczenia religijnego częściej ujawniają niedojrzałość emocjonalną, nadmierną pobudliwość, brak odporności psychicznej itp. cechy utrudniające efektywne przystosowanie. (...) Nawiązanie osobistej relacji z Bogiem ma charakter twórczy, często staje się źródłem sensu życia i motywacją zachowania”³³. Odrodzenie człowieka przebywającego w izolacji, narażonego na określone sytuacje podczas odbywania kary pozbawienia wolności, jest osiągalne przez odbudowę systemu wartości, norm, postaw, wzorców zachowań. Uzupełnienie procesu resocjalizacji przez oddziaływanie połączone z religią pozwala na komplementarność działań i rokuje wzmocnienie efektów, którymi zainteresowane jest społeczeństwo.

³³ M. Gordon, *Stosunek do religii i religijność osób pozbawionych wolności*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, op. cit., s. 115 i 116; zob. także: Z. Lasocik, *Praktyki religijne więźniów*, Warszawa 1993; S. Głaz, *Doświadczenie religijne a osobowość*, Kraków 2003; J. Zagórski, *Udział osób duchownych w realizacji sprawiedliwości naprawczej i wykonywaniu kar kryminalnych*, Warszawa 2004; M. Kuć, *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, op. cit., s. 133-138.

Duszpasterstwo więzienne – szanse i możliwości

Duszpasterstwo więzienne Kościoła katolickiego ma bogatą tradycję i doświadczenie, nie tylko w naszym kraju. Od lat 80. ub. wieku realizuje dotychczasowe formy aktywności pastoralnej i stara się odkrywać nowe możliwości współuczestniczenia w resocjalizacji penitencjarnej skazanych. Zbudowane relacje i zaufanie między Służbą Więzienną a duszpasterzami oraz katechetami świeckimi, wskazują nieustannie potrzebę wymiany doświadczeń, dzielenia się profesjonalną wiedzą na temat zagadnień i problemów dotyczących człowieka przebywającego w izolacji. Tak rozumiana współpraca zwiększa szanse na pozytywne efekty procesów naprawczych i readaptacyjnych u więźniów, choć metody stosowane dla osiągnięcia pozytywnych efektów wywodzą się z odmiennych doświadczeń. Z pewnością kolejne zmiany prawa karnego wykonawczego oraz reformy więziennictwa w polityce penitencjarnej państwa wyznaczają kierunek zmian istotnych dla polskiego więziennictwa. Można zatem uznać, że wraz z nimi, powinny być jednocześnie realizowane postulaty odnoszące się do inicjatyw duszpasterstwa więziennego³⁴. Rekomendacje te mogą pozostać na etapie postulatów, ale mogą również stać się podstawą do zmian, reform i przygotowania się do kolejnych lat funkcjonowania.

W centrum zainteresowania nieustannie pozostaje człowiek pozbawiony wolności, który przeżywa dramat izolacji i nie zawsze jest podatny na metody naprawcze. Wiele już lat tej swoistej symbiozy duszpasterstwa i resocjalizacji skłaniać powinno do odświeżania metod, zasad i relacji prowadzących do wypracowania kolejnych, dobrze sprawdzających się w praktyce idei. Naczelny Kapelan Więziennictwa wskazuje następujące kierunki aktywności i rozwoju duszpasterstwa więziennego w obszarze pracy duszpastersko-naprawczej: „praca z młodocianymi, tzw. małolotami, ponieważ w większości przypadków ich percepcja możliwości zmiany postawy życiowej i gradacji wartości zazwyczaj podlega szybszym przemianom; po drugie, praca z kobietami w warunkach izolacyjnych, ponieważ kobiety w większości przypadków były najpierw ofiarami przestępstw, a w następstwie tych okoliczności stały się przestępczyniami, dokonując działań odwetowych na swoich prześladowcach; praca z funkcjonariuszami i pracownikami więziennictwa, jeśli sobie tego życzą, ze względu

³⁴ W literaturze przedmiotu interesującą publikacją jest *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, „Forum Penitencjarne” 2013, dodatek specjalny, http://sw.gov.pl/Data/Files/kunickim/forumpenitencjarne/pelne/polski_system_penitencjarny_2014_1.pdf (dostęp: 5.10.2016).

na obciążenia ich osobowości stałym kontaktem z trudnymi, czasami bardzo destruktywnymi zachowaniami naszych podopiecznych”³⁵.

Do tak sformułowanych priorytetów warto poczynić pewne uzupełnienie. Stabilizacja duszpasterstwa więziennego grozi stopniową stagnacją, ale proces ten można ominąć przez podejmowanie nowych inicjatyw i angażowanie kolejnych osób, zarówno z kręgu duchownych, jak i wierzących świeckich. Przede wszystkim należy proporcjonalnie angażować się w duszpasterstwo więźniów i Służby Więziennej. Dla pracowników zatrudnionych w jednostkach penitencjarnych można w przyszłości dostosować ofertę duszpasterską. Potrzeby duchowe, indywidualne, związane z wykonywaną pracą, podobnie jak w innych służbach, takich jak: wojsko, policja, straż graniczna, ABW, są związane wielokrotnie z sytuacjami stresogennymi. Zagrożenie życia, dramatyczne przypadki i wydarzenia podczas pełnienia służby oraz funkcjonowanie w ramach struktur mundurowych powoduje specyficzne konsekwencje. Dla osób wierzących i ceniących sobie życie religijne i wartości duchowe, obecność kapelana i jego doświadczenie może być niezwykle pomocne. Pozostaje dopasowanie takiej formuły duszpasterstwa Służby Więziennej, która będzie adekwatna do ich potrzeb³⁶.

Ważną kwestią dla prowadzenia duszpasterstwa na terenie jednostek penitencjarnych jest utrzymanie, ale i zwiększenie aktywności wolontariatu osób świeckich. Struktury „Bractwa Więziennego” Kościoła katolickiego w naszym kraju działały z różną intensywnością i warto byłoby w przyszłości podjąć starania na rzecz poszerzenia współpracy z kapelanami oraz zweryfikować dotychczasową działalność. W miarę możliwości, członkowie bractwa pomagali swoim podopiecznym także po wyjściu na wolność. Dzięki ich pracy wielu więźniów nawraca się, niektórzy podejmują apostolat wśród towarzyszy z celi więziennej i w innych zakładach karnych³⁷. Warto także wspomnieć, że „Bractwo Więzienne” miało status organizacji pożytku publicznego, co otwierało drogę na kolejne pomysły³⁸. Formalne możliwości zaangażowania i wspierania osadzonych

³⁵ P. Wojtas, *Fundamentalne zagadnienia w działalności duszpasterstwa więziennego*, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, ibidem, s. 226.

³⁶ Zob. ibidem, s. 228.

³⁷ Wolontariusze posługujący więźniom wywodzą się m.in. z Odnowy w Duchu Świętym, Legionu Maryi, Instytutu św. Brata Alberta, Wspólnoty Krwi Chrystusa, Ruchu Rodzin Nazaretańskich, Drogi Neokatechumenalnej. Bractwo liczyło ok. 400 członków i ok. 500 sympatyków.

³⁸ Zob. <http://www.bractwo-wiezienne.warszawa.pl/>, <http://bractwowiezienne.bydgoszcz.pl/>, <http://www.bractwo-wiezienne.franciszkanie.pl/>, <http://www.bractwowiezienne.szczecin.pl/> (dostęp: 3.09.2015).

stwarzają nowe szanse, aby i oni byli wolontariuszami. Ta bardzo cenna idea włączenia osadzonych, którzy spełniają określone prawem i regulaminami kryteria, służy wspaniale resocjalizacji i readaptacji społecznej. Niezwykle istotnym priorytetem powinna być formacja i przygotowanie alumnów do ewentualnego duszpasterstwa w więzieniach. Jako kapłani, mają potencjalnie szansę na spotkanie w parafii osób z przeszłością więzienną albo ich rodzinami. Dotychczas nie uwzględnia się zbyt często tej problematyki w ramach teologii pastoralnej i jest ona omawiana niejako przy okazji innych zagadnień. Owszem, zdarzają się takie sytuacje, że działają nawet kleryckie koła penitencjarne w seminariach i klerycy mają szansę na praktyki, ale „... 95% duchownych nie należało w trakcie studiów seminaryjnych do kleryckiego koła penitencjarnego (istnieją one jedynie w kilku seminariach diecezjalnych i zakonnych w Polsce)”³⁹. Wśród rekomendacji dla duszpasterstwa więziennego warto również podkreślić, że reformy więziennictwa spowodowały wprowadzenie Systemu Dozoru Elektronicznego (SDE). Rozwiązanie to objęło w 2014 r. – 11 299 instalacji⁴⁰. Oznacza to, że jest to liczba osób potencjalnie z dużymi ograniczeniami w swobodnym poruszaniu się na wolności. W zależności od decyzji sądu, muszą one przebywać na terenie, który objęty jest monitoringiem SDE. Pozostaje pytanie, w jaki sposób można realizować duszpasterstwo więzienne osób, które odbywają karę pozbawienia wolności w mniej rygorystyczny sposób⁴¹? Ich rozmieszczenie oraz inne ograniczenia prowokują do skojarzenia tej grupy osób z duszpasterstwem ludzi, którzy ze względu na chorobę i podeszły wiek, nie mogą przybyć do kościoła. Wtedy można, po uprzednim zgłoszeniu, odwiedzać ich w miejscu zamieszkania, w pierwszy piątek miesiąca. Wśród problemów, które z czasem mogą zaistnieć także w polskiej rzeczywistości, wymienić należy stopniowy spadek powołań i potrzebę zastąpienia kapłanów przez osoby świeckie, które mogłyby podjąć obowiązki kapelana w zakresie katechizacji oraz stałej pracy na terenie jednostki penitencjarnej. W kilku krajach Europy Zachodniej, gdzie nastąpił zanik powołań do kapłaństwa, obowiązki duszpasterskie, z wyłączeniem celebrowania Eucharystii oraz sakramentu pokuty, przejmują osoby z wykształceniem teologicznym

³⁹ Zob. <http://seminarium-krakow.pl/duszpasterstwo/kleryckie-duszpasterstwo-wiezienne/> (dostęp: 6.02.2015), a także: J. Nikołajew, *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce*, op. cit., s. 157.

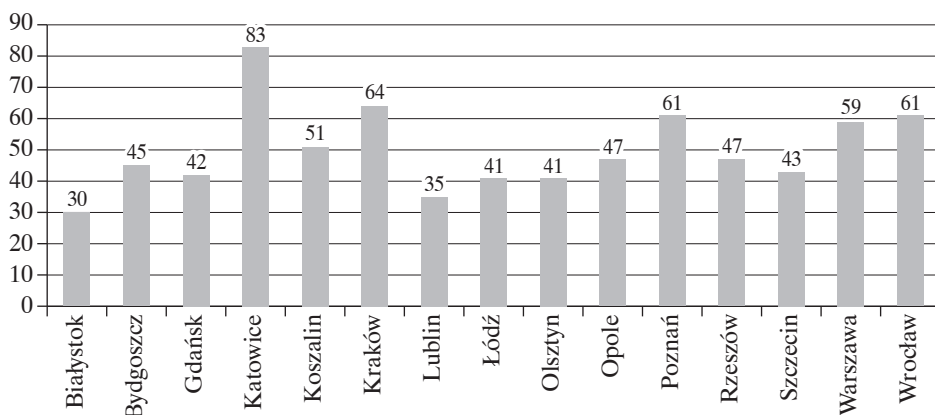
⁴⁰ Zob. <http://czsw.9.ires.pl/sde/wp-content/uploads/2013/11/aktywnosc-apelacji-w-2014-r.-liczba-instalacji4.pdf> (dostęp: 6.10.2016).

⁴¹ 7,1% kobiet i 92,9% mężczyzn odbywa karę w SDE. Zob. http://www.dozorelektroniczny.gov.pl/?page_id=64 (dostęp: 6.10.2016).

bądź psychologicznym oraz przygotowaniem duszpasterskim (jako diakon stały lub referent pastoralny)⁴². Jeśli zaistnieje taka potrzeba, można by skoncentrować posługę kapłańską tylko na sakramentach, a pozostałe obowiązki zlecić profesjonalnie przygotowanym i wykształconym „ewangelizatorom” lub wolontariuszom⁴³.

W Polsce posługę duszpasterską w 15 Okręgowych Inspektoratach Służby Więziennej (należą do nich zakłady karne i areszty śledcze, oddziały zewnętrzne) spełnia ok. 200 kapelanów⁴⁴. Pomimo że ich obecność w więzieniach utrwalona jest wieloletnim zaangażowaniem, posługują oni, albo zatrudnieni na cały etat, albo jest to etat cząstkowy⁴⁵. Pozostali pełnią swoją posługę jako wolontariusze, w poczuciu misji i konieczności towarzyszenia ludziom pozbawionym wolności.

Wykres 4. Liczba duchownych pełniących posługi duszpasterskie w jednostkach penitencjarnych w 15 OISW (różne wyznania) – dane za 2015 r.

Popowo 18 października 2016 r.

Źródło: materiały CZSW prezentowane podczas szkolenia kapelanów więziennych.

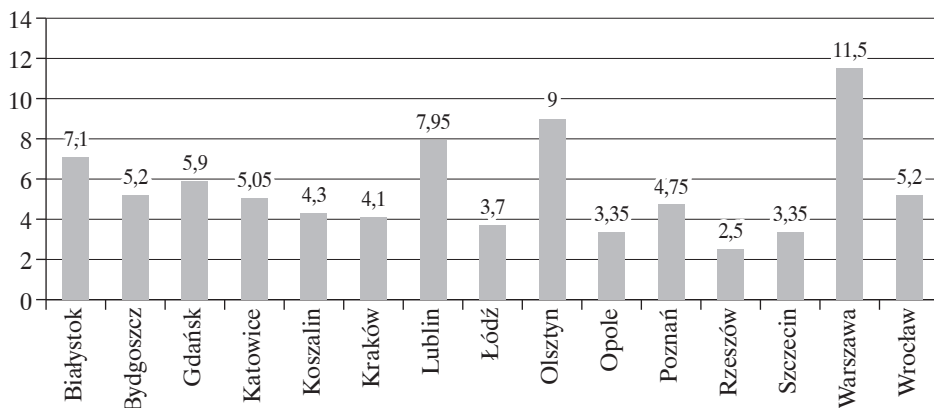
⁴² W praktyce następuje konsolidacja kilku prowincji zakonnych na rzecz jednej jednostki organizacyjnej w danym kraju, bądź jedna prowincja funkcjonuje na obszarze kilku państw.

⁴³ Zob. P. Wojtas, *Duszpasterstwo więziennictwa w Polsce dziś*, op. cit., s. 226.

⁴⁴ Dane te nie obejmują zakładów poprawczych, które dzielą się na: otwarte – 236 miejsc dla chłopców (tzw. młodzieżowe ośrodki adaptacji społecznej), półotwarte – 655 miejsc, w tym 100 dla dziewcząt, zamknięte – 32 miejsca dla chłopców, o wzmożonym nadzorze wychowawczym – 48 miejsc dla chłopców wysoce zdemoralizowanych. Resocjalizacyjno-rewalidacyjne – 215 miejsc dla chłopców upośledzonych umysłowo. Resocjalizacyjno-terapeutyczne: dla chłopców uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych oraz nosicieli wirusa HIV – 48 miejsc, dla chłopców z zaburzeniami rozwoju osobowości na tle organicznego uszkodzenia centralnego układu nerwowego i z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim – 24 miejsca.

⁴⁵ Szczegółowo kwestię etatów i wynagrodzeń dla kapelanów omawia: <http://www.niedziela.pl/arttykul/10836/Gazeta-Wyborcza-pomylila-sie-o-prawie-300> (dostęp: 10.10.2016).

Wykres 5. Liczba duchownych (różne wyznania) zatrudnionych w formie umowy o pracę (etat) – dane za rok 2015

Popowo 18 października 2016 r.

Źródło: materiały CZSW prezentowane podczas szkolenia kapelanów więziennych.

Realizacja wielu wskazanych w niniejszym opracowaniu postulatów i priorytetów byłaby łatwiejsza, gdyby doszło do ostatecznej regulacji statusu kapelana – duszpasterza więziennego. Istotne jest także to, że specjalistyczna posługa tego typu wymaga określonej wiedzy i doświadczenia. Chwilowe zaangażowanie kapłana, wynikające ze skierowania go do posługi przez biskupa diecezjalnego albo proboszcza parafii, na terenie której zlokalizowane jest więzienie, nie pozwoli na właściwe podejście do ludzi pozbawionych wolności oraz na odczytanie istotnych problemów i determinantów warunkujących przeżywanie izolacji oraz pracy ze skazanymi. „Pełna normalizacja etatyzacji kapelanów porządkowałaby stosunek pracy i miejsce kapelana w jednostce penitencjarnej. W zakładach, gdzie są etatowi kapelani, dokonuje się wspaniała praca naprawcza i komunikacja ze społeczeństwem, uświadamiająca jak potrzebna jest działalność naprawcza”⁴⁶.

Działalność duszpasterska, obejmująca osadzonych i pracowników Służby Więziennej, to posługa skomplikowana i wymagająca, związana z zaufaniem społecznym i ogromną odpowiedzialnością w wymiarze duchowym i egzystencjalnym, zarówno wobec osób pozbawionych wolności, jak i pracowników zatrudnionych w strukturach SW. Pozostaje podjęcie

⁴⁶ P. Wojtas, *Duszpasterstwo więziennictwa w Polsce dziś*, op. cit., s. 231.

działań optymalizujących skuteczność posługi i umiejętności towarzyszenia pracownikom i osadzonym. Św. Jan Paweł II tak to określił: „Czas uwięzienia też należy do Boga ...”. To daje nam nadzieję, że wszystko możemy w Tym, który nas umacnia (Flp 4.13).

Bibliografia

- Bedyński K., *Duszpasterstwo więzienne w Polsce – zarys historyczny*, Warszawa 1994.
- Duszpasterstwo i praca kapelana w Zakładzie Karnym w Gdańsku-Przeróbce, <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-gdansk/zaklad-karny-gdansk--przerobka/news,995,duszpasterstwo-i-praca.html>
- Eliade M., *Historia wierzeń i idei religijnych*, Warszawa 1988.
- Fromm E., *Szkice z psychologii religii*, Warszawa 1968.
- Głaz S., *Doświadczenie religijne a osobowość*, Kraków 2003.
- Gordon M., *Stosunek do religii i religijność osób pozbawionych wolności*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, Lublin 2007.
- Harasiuk S., *Czy tylko kraty*, „Wokanda” 1990, nr 16.
- Józefiak I., *Porozmawiajmy o księżkach*, <http://www.katolik.pl/839,416.druk?s=1>
- Kamiński R., Drożdż B. (red.), *Duszpasterstwo specjalne*, Instytut Teologii Pastoralnej KUL, Lublin 1998.
- Kamiński R., Przygoda W., Fiałkowski M. (red.), *Leksykon teologii pastoralnej*, R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.), TN KUL Jana Pawła II, Lublin 2006.
- Kapelani w zakładach karnych i aresztach śledczych*, materiały CZSW Biura Penitencjarnego za rok 2015, prezentacja na szkoleniu kapelanów więziennych, Popowo 2016.
- Kuć M., *Duszpasterstwo więzienne a indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, J. Świtka, M. Kuć (red.), Lublin 2007.
- Lasocik Z., *Praktyki religijne więźniów*, Warszawa 1993.
- Michelis de J., *Opieka duszpasterska nad osobami pozbawionymi wolności*, [w:] *Udział osób duchownych w realizacji sprawiedliwości naprawczej i wykonywaniu kar kryminalnych*, Warszawa 2004.
- Nikołajew J., *Duszpasterstwo więzienne. Tradycje, teraźniejszość, perspektywy*, Polihymnia, Lublin 2009.
- Nikołajew J., *Opieka religijna w więzieniu*, [w:] *Nauczanie Jana Pawła II do więźniów i służb penitencjarnych*, J. Świtka, M. Kuć (red.), Lublin 2006.
- Nikołajew J., *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*, [w:] *Teologia w Polsce*, 3,1 (2009), <http://www.dogmatyka.pl/TwP/index.php?numer=3,1&str=153-163>
- Papież Franciszek, *Potrzebna jest rzeczywista reintegracja skazanego*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/wiezieniecassano_21062014.html

Pol J.D., „*Bractwo Więzienne*” w Polsce jako forma działania wolontariatu wśród więźniów, www.jandezyderiuszpol.pl

Pol J.D., *Czy religia jest w więzieniu potrzebna?*, [w:] *Religia w procesie resocjalizacji*, P. Gołdyn (red.), Konin 2010.

Pol J.D., *Duszpasterska i charytatywna pomoc więźniom*, „*Ateneum kapłańskie*” 2006, 146, z. 3 (583).

Pol J.D., *Możliwości wolontariatu w aresztach i zakładach karnych*, [w:] T. Kamiński, A. Czarnocki, J.D. Pol (red.), „*Roczniki Naukowe Caritas*”, 2001, R.5.2001.

Pol J.D., *Więzienna szansa*, Warszawa 2008.

Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe, „*Forum Penitencjarne*” 2013, dodatek specjalny.

Sikorski J., *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] J. Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

Skrzypczak, J. *Typ religijności więźniów a ich postawy moralne i poczucie winy*, „*Przegląd Więziennictwa Polskiego*” 1997, nr 16-17.

Tyberski K., *Posługa duszpasterska w ZK w Hławie*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, Lublin 2007.

Więziennictwo w świetle praw człowieka, Kule k/Częstochowy 1993, (materiały seminaryjne).

Wojtas P., *Fundamentalne zagadnienia w działalności duszpasterstwa więziennego*, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, „*Forum Penitencjarne*” 2013, dodatek specjalny.

Wojtas P., *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, TN KUL Jana Pawła II, Lublin 2007.

Wojtas P., *Duszpasterstwo więziennictwa w Polsce dziś. Filozoficzno-pastoralne aspekty wykonania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Oblicza wykluczenia i marginalizacji społecznej*, A. Fidelus (red.), Warszawa 2011.

Wzorcowe Reguły minimum postępowania z więźniami, [w:] „*Archiwum Kryminologii*” 1989, t. XVI.

Zagórski J., *Udział osób duchownych w realizacji sprawiedliwości naprawczej i wykonywaniu kar kryminalnych*, Warszawa 2004.

Akty prawne:

Ustawa zasadnicza z 2.04.1997 r. – *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. nr 78, poz. 483).

Ustawa z 6.06.1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 90, poz. 557 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 5.11.1998 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z usług religijnych w zakładach karnych (Dz. U. nr 139, poz. 904).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2.09.2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. nr 159, poz. 1546).

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską (Dz. U. z 1998 r. nr 51, poz. 318).

Rekomendacja Rec(2006)2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Rady Europy – *Europejskie Reguły Więzienne*, przyjęte przez Komitet Ministrów 11.01.2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów.

Powszechna deklaracja praw człowieka z 10.12.1948 r. – rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych nr 217/III A.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17.09.1981 r. (niepublikowane).

Źródła internetowe:

<http://bractwowiezienne.bydgoszcz.pl/>

http://czsw.9.ires.pl/sde/wp-content/uploads/2013/11/aktywnosc-apelacji-w-2014-r.-liczba-instala_cj4.pdf

<http://seminarium-krakow.pl/duszpasterstwo/kleryckie-duszpasterstwo-wiezienne/>

<http://www.bractwo-wiezienne.franciszkanie.pl/>

<http://www.bractwowiezienne.szczecin.pl/>

<http://www.bractwo-wiezienne.warszawa.pl/>

http://episkopat.pl/kosciol/kosciol_w_polsce/duszpasterze_krajowi/114.1,duszpasterz.html#duszpasterz

http://www.dozorelektroniczny.gov.pl/?page_id=64

<http://www.niedziela.pl/artukul/10836/Gazeta-Wyborcza-pomylila-sie-o-prawie-300>
www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_II/homilie/wiezienie_09072000.html.

<https://pfi.org/>

<http://www.edwi.pl/>,

<http://kapelaniswgrkat.blogspot.com/2009/10/powojenne-duszpasterstwo-wiezienne.html>,

<http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/news,22471,program-duszpastersko--.html>